

Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askeri Kavramlar

Some Military Concepts in Divânu Lugâti't-Türk

Adem TUTAR,^a
İsmail ERDOĞAN^b

^aİslam Tarihi AD,
^bİslam Felsefesi AD,
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Elazığ

Geliş Tarihi/Received: 29.03.2016
Kabul Tarihi/Accepted: 05.05.2016

Yazışma Adresi/Correspondence:
İsmail ERDOĞAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi AD, Elazığ,
TÜRKİYE/TURKEY
ismailerdogan@firat.edu.tr

ÖZET Kaşgarlı Mahmud Türk dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden birisidir. Özellikle onun Türk dilinin önemini vurgulamak amacıyla yazmış olduğu Divânu Lugâti't-Türk adlı eseri, Türkçe'nin bilinen ilk sözlüğü olarak kabul edilmektedir. Eser farklı bölgelerde kullanılan Türk lehçelerdeki söz varlıklarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bize göre Divânu Lugâti't-Türk Türk milletinin hemen her alandaki kelime ihtiyacını karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle de tarih, din, ahlak ve felsefe gibi sosyal bilimlere ait alanlardaki kelime sayısı oldukça fazladır. Bunun yanında sağlık ve fen ilimlerine ait kavramların Türkçe karşılıklarını bulma hususunda da Divânu Lugâti't-Türk'ten faydalanılması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu çalışmamızda Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan askerî kavramları incelemeye çalışacağız. Zira eser içerisinde yer alan kelimelere baktığımızda, çok sayıda askerî terimle karşılaşmaktayız. Bu da Türk milletinin asker millet olduğunu gösteren önemli bir ipucudur.

Anahtar Kelimeler: Askerî kavramlar; Sü; alpagut; bulun; çerig; çuvaç; tulum; yetüt

ABSTRACT Kaşgarlı Mahmud is a prominent figure of Turkish World. Especially his work Divânu Lugâti't-Türk written with the aim of stressing the importance of Turkish Language is known to be the first dictionary of Turkish. The work is comprised of the vocabularies of Turkish dialects. It is believed that Divânu Lugâti't-Türk has the capacity to provide the necessary lexicon of Turkish society in every field. Especially it is rich in social sciences such as history, religion, ethics and philosophy. Besides, Divânu Lugâti't-Türk should be a reference guide in terms of medical and physical sciences. In this study, it is aimed to investigate the military concepts in Divânu Lugâti't-Türk since they are great in number. This is a sign showing that Turkish society is a military society.

Key Words: Military concepts; sü; alpagut; bulun; çerig; çuvaç; tulum; yetüt

Journal of Islamic Research 2017;28(1):19-26

Dil bir milletin zihin yapısını yansıtan en önemli göstergelerin başında gelmektedir. Zira bir millete ait maddî ve manevî ne kadar kavram varsa, hepsinin dilde de bir karşılığı bulunmaktadır. Bu karşılığın tek göstergesi ise kamustur. Türkçe'de bilinen en eski kamus, gelmiş geçmiş en önemli Türk dilbilimcisi olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lugâti't-Türk adlı eseridir.¹

Divânu Lugâti't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud Türkler ve Türkçe ile ilgili görüşlerini; "Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların eline verdi; onları, her-kese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi; bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, akli olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir" diye ortaya koymaktadır. Kaşgarlı Mahmud Türklerin ordumillet olması hususunda zikrettiği kutsi hadiste; "Yüce Tanrı 'Benim bir ordum vardır ona "Türk" adını verdim, onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kıvarsam Türkleri, o ulusun üzerine musallat kılarım"² ifadeleri yer almaktadır. Divânu Lugâti't-Türk'te verilen bu bilgiler tarihin ilk dönemlerinden beri Türklerin askerlik, savaş araç ve gereçleriyle yoğun olarak ilgilendiğini göstermektedir.

Divânu Lugâti't-Türk'te birçok bilim dalına ait terimler hakkında bazı çalışmalar bulunmaktadır.³ Bu çalışmalardan bir kısmı da Divan'daki askerlik ve savaş sanatı ile ilgilidir.⁴ Çalışmamızda, Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan askerlikle ilgili kelimelerle bugün kullandığımız askerî terimlerden bir kısmı mukayese edilecek ve bu kelimelerin söz konusu kavramların anlamlarını karşılayıp karşılamadığı gösterilmeye çalışılacaktır. Ancak bütün askerî kavramları inceleyerek, Divânu Lugâti't-Türk'den karşılıklarını tespit etmek bu çalışmanın kapsamını aşacağı için, biz konuyu sadece birkaç örnek üzerinde sunmaya çalışacağız. Bu sebeple Divânu Lugâti't-Türk'de geçen kelimeleri inceleyip, bu kelimelerin hangi askerî kavramı karşılayabileceğini belirtmek istiyoruz. Divan'da savaşla ilgili kavramları asker, askeri unvan ve rütbe, karargâh, bayrak ve flama, içtima, savaş ve savaş aletleri, esaret ve diğer bazı kavramlar şeklinde alt başlıklara ayırmak mümkündür.

BAZI ASKERİ KAVRAMLARIN DİVANU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE BULUNAN KARŞILIKLARI

ASKER KAVRAMI

Günümüzde kullandığımız asker kavramı aslen Arapça olup, milli müdafaa maksadıyla, maaşlı veya çağrı gelenlerin silahaltına alınmasıyla oluşan kuvvet, ordu, çeri, leşker, cünd ve ceşş anlamlarına gelmektedir.⁵

Divan'da asker kavramını ifade etmek için "sü" kelimesi kullanılır. Dilimizdeki "Su uyur düşman uyumaz" atasözünde belirtilen "su" kelimesi de asker demektir. Divânu Lugâti't-Türk'te sü/su kelimesinin değişik türevlerine rastlamaktayız. Mesela askerin bir yerde konakladığını ifade etmek için "Sü on kün örüg boldı" (Asker 10 gün bir yerde kalıp, oradan ayrıldı ve gaza yapmadı) denir.⁶ Yine büyük sayıdaki asker toplanmasını ifade etmek için "Sü telim irkildi."⁷ denir. Askerin bir yerden geçtiğini be-

² Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lûgat-it-Türk*, C. I, çev., Besim Atalay, TDK Yay., Ankara, 1992, 3-4, 361. (Bundan sonraki atıflarda bu eser "Divâr" olarak belirtilecektir.)

³ Bkz., Erdoğan, İ. "Divânu Lugâti't-Türk'te Bulunan Ahlakî Terimler", *Geçmişten Geleceğe Ahlak Sempozyumu*, Bartın, 2015, ss: 297-416; Erdoğan, İ. "Bazı Felsefî Kavramlara "Divânü Lûgatit-türk'ten Karşılık Olabilecek Terim Örnekleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17:1 (2012), ss:15-30.

⁴ Bkz., Yasin, Y. "Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türklerde Harp", *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi*, (28-30 Mayıs 2008, Ankara), TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 761-772; Güneş, B. "Divânü Lugâti't-Türk'te Askerî Kelime ve Terimler", *Rize Üniversitesi Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri*, (17-19 Ekim 2008, Rize), Rize Üniversitesi Yayınları, Rize 2008, s. 676-685.

⁵ Doğan, D. *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1992, s. 57-58.

⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divânu Lûgatit-türk*, haz. A. Bican Ercilasın- Z. Akkoynlu, TDK yay. Ankara, 2014, s. 33. (Bundan sonraki atıflarda bu eser "DLT" şeklinde belirtilecektir.)

⁷ DLT, 114

lirtmek için “Sü koçtı”⁸, kalabalık ordu için “kalın sü”⁹, toplu halde bulunan asker için “terkin sü” tabirleri kullanılır.¹⁰

Eski dönemlerde kullandığımız “subaşı” tabiri ile bugün kullandığımız “subay” tabirleri “sü” kelimesinin değişik türevlerinden ibarettir. “Su uyur düşman uyumaz” atasözündeki “su” kelimesinin aslı da asker anlamında kullanılan “sü” kelimesidir. Dolayısıyla bu atasözünü “Asker uyur ama düşman uyumaz” şeklinde anlamak gerekir.

UNVAN/RÜTBE

Divan’da askere ait unvan ve rütbeleri ifade etmek için birçok kelime kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Akınçı: Geceleyin hücum ederek düşmana baskın yapan ordu birliği için kullanılır.¹¹

Alpagut: Cesur savaşçı demektir.¹²

Ay bitiği: Askerin isimleri ve erzakının yazıldığı defter.¹³

Çavuş: Savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse¹⁴ demektir.

Türk devletlerinin çoğunda askerî (kumandan), idarî (sivil muhafız, haberci) ve diplomatik (elçi) bir unvan olan çavuş tâbiri, Gök Türklerden itibaren Oğuzlar kanalı ile Büyük Selçuklu imparatorluğu, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti’nde bile kullanılmaktadır. Çavuş tabiri Orhun kitabelerinde de geçmektedir.¹⁵

Çerig: Savaş düzenindeki saf, sıra anlamına gelir: Alp çerigde bilge tirigde (Yiğit savaşta, bilge kişi ise mecliste belli olur.)¹⁶

Yizek: Askere öncülük eden, yol gösteren kişi demektir¹⁷.

Çuwga: Kıpçak ve Oğuz lehçesinde rehber ve komutan demektir: Kalın kulan çuwgasız bolmas (Kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz.)¹⁸

Kaytargan: Düşmanı püskürten kişilere kaytargan unvanı verilir: Bu alp ol yağını kaytargan (Kalabalık orduları devamlı püskürten, bu kahramandır.)¹⁹

Sökmen: Yiğitlere verilen unvan. Düşman saflarını yaran mânasına bir terimdir.²⁰ Fuat Köprülü’ye göre “Osmanlılardaki “sekban” teşkilâtının adı da, zannedildiği gibi Farsça “sek-bân”dan değil, “sökmen”den gelmez. Bugün Anadolu’da hâlâ kullanılan “seymen” tabiri de sökmen’den gelmektedir.²¹

Yadag: Yaya anlamına gelmekle birlikte, piyade anlamında da kullanılmaktadır.²²

Yatgak: Muhafız anlamında kullanılabilir.²³ Muhafız alayına ise yortug adı verilir.²⁴

⁸ DLT, 141

⁹ DLT, 174

¹⁰ DLT, 192

¹¹ DLT, 36, 68, 103.

¹² DLT, 74, 522.

¹³ DLT, 18.

¹⁴ DLT, 158

¹⁵ Donuk, A. *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul, 1988, 92.

¹⁶ DLT, 141, 167.

¹⁷ DLT, 355

¹⁸ DLT, 184

¹⁹ DLT, 226

²⁰ DLT, 192.

²¹ Köprülü, M. F. Alp, İA, C. 1, İstanbul (MEB Yay.), 1986, 379.

²² DLT, 164, 539.

KARARGÂH

Karargâh aslen Farsça bir kelime olup, askeri birliklerde kumanda ve kumandaya yardımcı kısımlardan meydana gelen bir kuruluş ve bu kuruluşun bulunduğu bina anlamına gelmektedir.²⁵

Divan'da bu kavramı karşılamak üzere toy ve çuvaç kelimeleri kullanılmaktadır. Bunlardan "toy" kelimesi, hakanın kurmuş olduğu karargah demektir: Xan toy (hakanın karargahı). Ancak Kaşgarlı'ya göre bu kavramı Oğuzlar kullanmazlar.²⁶ Toy kelimesi seramik çamuru²⁷ ve bir kuş adı²⁸ olarak da kullanılmaktadır.

Benzer bir anlamda kullanılan kelime de "çuvaç" kelimesidir: Xan çuvaç kurdı²⁹ (han otağını kurdu.) Xan anar yir kırturdu.³⁰ (Han ona otağını kurması için emir verdi.)

SAVAŞ ALETLERİ

Divan'da savaşta kullanılan aletleri ifade etmek için birçok kelime kullanılmıştır. Bu da Türklerin savaş için gerekli olan alet ve edevata çok dikkat ettiklerinin bir göstergesi olarak görülebilir. Savaş aletlerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Tulum: Genel anlamda tüm silahları ifade etmek için bu kelime kullanılır.³¹ Er tulum mandı. (Adam silah kuşandı.)³² Silahlanmak manasında tulumlanmak kelimesi de kullanılır: Er tulumlandı.³³ Silah kuşanmış kişiye ise tulumlug er³⁴ denir.

Başak: Okun ve mızrağın uç kısmındaki demir: Başak burı (Temrenin girişindeki ot sırtı).³⁵

Sünü: Süngü, kargı veya mızrak demektir³⁶: Bir sünü turkı (Bir süngü boyu), Ol sünü başakladı. (O mızrağa temren taktı.)³⁷ Mızrağın kısa olanına ise Kaçut³⁸ veya sünüş³⁹ adı verilir.

Batrak: Ucunda ipek parçası bulunan sırık. Savaş gününde savaşçı kendisini onunla tanıtır.⁴⁰ Batrak kamuğ talpıştı.⁴¹ (Bayraklar dalgalandı ve mızrak vb. şeylerin uçlarına bağlı olan ipekler titreşti.)

Bügde: Hançer.⁴² Bu kelime aynı zamanda bügdelemek şeklinde fiil olarak da kullanılır: Ol anı bügdeledi.⁴³ (O, onu hançerledi.)

Kalkan: Kalkan.⁴⁴ İnsanın düşmandan korunmak için kullandığı herhangi bir şey⁴⁵ demektir. Er kalkan yapındı. (Adam kalkanla örtündü.)⁴⁶ Tura kelimesi de kalkan anlamına gelmektedir.⁴⁷

²³ DLT, 367.

²⁴ DLT, 366.

²⁵ Doğan, 594.

²⁶ DLT, 405

²⁷ DLT, 405

²⁸ DLT, 405

²⁹ DLT, 235

³⁰ DLT, 287

³¹ DLT, 171

³² DLT, 242

³³ DLT, 310

³⁴ DLT, 219

³⁵ DLT, 237, 269, 443.

³⁶ DLT, 497

³⁷ DLT, 128, 150, 310, 485

³⁸ DLT, 5, 153.

³⁹ DLT, 495

⁴⁰ DLT, 203, 426.

⁴¹ DLT, 292

⁴² DLT, 12, 181, 464.

⁴³ DLT, 489

⁴⁴ DLT, 191, 506.

⁴⁵ DLT, 443

⁴⁶ DLT, 383

Kalwa: Temreni bulunmayan, temren yerine ucu sivriltilmiş olan ok ⁴⁸ demektir. Temrenine zehir katılmış oka ise Katutlug denir. ⁴⁹

Küpe yarık: Zırh veya göğüslük. ⁵⁰

Tüwek: Tüfek demektir. Divan'daki tanıma göre tüwek, söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılarak veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan bir silahın adıdır. ⁵¹

Ulag: Posta için kullanılan at. Ulag, aynı zamanda savaş zamanlarında da kullanılır. ⁵²

Ya: Yay demektir: Yayın bağı (ortası)'na ya bağı ⁵³ ve kullanıma hazır yani kurulmuş yaya ise kuruglug ya ⁵⁴ denir.

BAYRAK VE FLAMA

Askerlerin kullandıkları bayrak, sancak, flama ve buna benzer bazı işaretlere dair de Divan'da bir takım kelimeler bulunmaktadır.

Bu terimlerden birisi sancak anlamına gelen “tug” kelimesidir. Tug, turunç renginde ipek veya ipekli kumaştan yapılır. Mesela, “tokuz tuglug xan” dokuz sancak sahibi hükümdar ve han demektir. Eski Türk devlet askeri teşkilatında bu sayı dokuzdan daha fazla olmazdı. Çünkü dokuz Türklerde uğurlu bir sayıdır. ⁵⁵

Bunlardan bir diğeri de beçkem'dir. Beçkem, alamet manasına gelip, ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan bir bezdir. Savaş gününde kahraman kendini bununla tanıtır. Beçkemle ilgili şöyle bir şiir bulunmaktadır:

Beçkem urup atlaka
Uygurdaki tatlaka
Ogri yawuz ıtlaka
Kuşlar kipi uçtumuz.

(Atlarımıza alamet vurduk ve Uygur itlerine yöneldik. Kuşların uçması gibi onlara doğru uçtuk ve sonunda üzerlerine indik.) ⁵⁶

Beçkem kelimesi beçkemlenmek şeklinde isim fiil olarak da kullanılmaktadır: Er beçkemlendi. (Adam savaş günü vb. zamanlarda belgesini takındı.) ⁵⁷

Bu tür sözcüklerden birisi de tanuk kelimesidir. Tanuk, savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş anlamına gelmektedir. ⁵⁸

İÇTİMA

Askeri kavramlardan birisi olan ve askerin düzenli olarak bir araya toplanması manasına gelen içtima kavramı ile ilgili Divan'da böğ ve kur kelimeleri kullanılmaktadır.

⁴⁷ DLT, 344, 443.

⁴⁸ DLT, 185

⁴⁹ DLT, 318

⁵⁰ DLT, 354, 441.

⁵¹ DLT, 167.

⁵² DLT, 419.

⁵³ DLT, 155

⁵⁴ DLT, 218

⁵⁵ DLT, 400.

⁵⁶ DLT, 211

⁵⁷ DLT, 315

⁵⁸ DLT, 496

Bög, kelime olarak akarsuyun önüne bir bent çekerek suyun birikmesini sağlamak anlamına gelmektedir. Askeri bir kavram olarak ise yetkili birisinin askeri toplaması anlamına gelmektedir: Bek süsin böğdi. (Bey askerlerini topladı.)⁵⁹

Bög kelimesinin içtima anlamında niçin kullanıldığını Kaşgarlı şöyle izah etmektedir: Asker çoklğundan dolayı her zaman suya benzetilir. Su aktığı zaman suw aktı denir; asker aktığı zaman da sü aktı denir.⁶⁰

Bög kelimesi böğlenmek şeklinde fiil olarak da kullanılır: Mesela suyun birikmesini Suw böğlündi, askerin toplanmasına ise sü böğlündi denir.⁶¹

İçtima anlamına gelen diğer bir kelime ise kur sözcüğüdür. Bu sözcük, bir şeyi kullanıma hazır hale getirmek anlamına geldiği için, askerin belli bir hedefe doğru odaklanması ve bu amaç için bir araya gelmesini ifade etmektedir. Mesela, bir kişinin yayı kullanıma hazır hale getirdiğini belirtmek için er ya kurdu (adam yay kurdu.) denir.⁶² Han veya beyin askeri topladığını belirtmek için ise xan çuvaç kurdu (bey ve han askerlerini topladı.) tabiri kullanılır.⁶³

SAVAŞMAK

Askeri kavramların en önemlilerinden birisi olan savaş ile ilgili Divan'da epey bir kelime bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Etleşmek: Savaşmak anlamına gelmektedir: Alplar etleşti (kahramanlar çetin bir şekilde birbirlerine girerek savaştılar.)⁶⁴

Küreşmek: Günümüz Türkçesinde güreşmek⁶⁵ manasına gelen bu kelimenin, askeri bir kavram olarak savaşmak anlamında da kullanıldığını anlamaktayız. Şu şiirde bu anlamı görmek mümkündür:

Yay kış bile karıştı / Erdem yasin kuruştı / Çerig tutup küreşti / Oktagalı utruşur (Yaz ile kış ihtilafa düştü ve atıştı. Her biri hüner yayını kurdu. Savaş koparıp savaştılar. Neredeyse birbirlerini oklayacaklardı.)⁶⁶

Düşman üzerine hücum edip savaşmak (gaza yapmak) anlamında kullanılan bir başka kelime ise süle kelimesidir: Beg yağıka süledi. (Bey düşmanı üstüne gaza yaptı.)⁶⁷

Tokuş/ tokış: Savaş anlamında kullanılan bir başka kelime de tokuş/tokış kelimesidir. "ürüş tokuş" şeklinde de kullanılır.⁶⁸

Kodgil mana akılık bolsun mana ayaga / Idgil meni tokışla yöwgil mana ulaga

(Beni bırak, cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştıracak bir at ver demek istiyorum.)⁶⁹

Man: Kelime anlamı beline kuşağı bağlamak⁷⁰ olan man, savaş için silahlanmak manasında kullanılan diğer bir kelimedir: Er tulum mandı. (Adam silah kuşandı.)⁷¹

⁵⁹ DLT, 239

⁶⁰ DLT, 239

⁶¹ DLT, 303

⁶² DLT, 235

⁶³ DLT, 235

⁶⁴ DLT, 111

⁶⁵ DLT, 207

⁶⁶ DLT, 260

⁶⁷ DLT, 464

⁶⁸ DLT, 5, 158, 256.

⁶⁹ DLT, 419, 426.

⁷⁰ DLT, 193

Divanda savaş anlamında kullanılan kelime Ölü (ölümcül savaş) sözcüğüdür.⁷² Bu kelime öldüresiye savaşmak anlamında fiil olarak da kullanılmaktadır: Er ölütle. (Kişi öldüresiye mücadele etti.)⁷³

Savaşta yaralanarak yenilmek anlamında sançık kelimesi kullanılır: Yağı sançıktı. (Düşman yenildi.)⁷⁴ Aynı kelimeden türetilmiş olan sançıl ve sançış sözcükleri de benzer anlamlarda kullanılmaktadır: Sü sançıldı. (Asker yenildi.)⁷⁵ Begler sançışdı. (Beyler savaştı ve her biri diğerini yendi.)⁷⁶

Yenilgiye uğramak anlamında kullanılan diğer bir kelime de si kelimesidir. Sözcük anlamı “odun ve tahta gibi şeyleri kırmak”⁷⁷ olan si kelimesi, ordunun bozguna uğraması anlamında da kullanılmaktadır: Sü sındı (Ordu bozguna uğradı.)⁷⁸

Siper ve sığınak anlamında “turağ” kelimesi kullanılır.⁷⁹

ESARET

Divan'da esaret anlamına gelen birkaç kelime bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, esir ve tutsak anlamına gelen bulun⁸⁰ diğeri de tutgun⁸¹ sözcüğüdür.

Tulum anutsa kulun bulur / Tulum unutsa bulun bolur.

(Kim düşmana karşı silah hazırlarsa tay bulur; kim hazırlanmayı unutursa tutsak olur.)⁸²

Aynı kökten türeyen ve mest etmek⁸³ anlamına da gelen bulna kelimesi ise, esir olmayı değil, esir olmayı ifade etmek için kullanılır: Er yağını bulnadı. (Adam düşmanı esir aldı.)⁸⁴

Tutgun kelimesi de esir anlamında kullanılan diğer bir kelimedir.⁸⁵

Bir tutsağın fidyesinin ödenerek serbest bırakılmasını ifade etmek için bulun yulundu⁸⁶ tabiri kullanılır. Yine esirlerin serbest kaldığını belirten bir başka tabir ise tutgun ıdıldı (esir, bağlı vb. kimseler serbest bırakıldı)⁸⁷ tabiridir.

DİĞER

Divanda asker ve askerlikle ilgili tespit edebildiğimiz diğer bir tabir ise “uyanık olun” anlamında kullanılan sak sak ibaresidir. Bu tabir kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçinin kullandığı bir edattır.⁸⁸

Bir başka kelime ise lojistik anlamına gelebilecek olan yetüt kelimesidir. Bu kelime, “ilk saçtan sonra biten saç” anlamındaki yetüt saç sözünden alınmıştır.⁸⁹

⁷¹ DLT, 242

⁷² DLT, 24

⁷³ DLT, 131

⁷⁴ DLT, 299

⁷⁵ DLT, 296, 300

⁷⁶ DLT, 296

⁷⁷ DLT, 242, 457

⁷⁸ DLT, 242

⁷⁹ DLT, 226.

⁸⁰ DLT, 134

⁸¹ DLT, 190

⁸² DLT, 103, 172, 276.

⁸³ DLT, 28, 360.

⁸⁴ DLT, 473

⁸⁵ DLT, 100

⁸⁶ DLT, 384

⁸⁷ DLT, 96

⁸⁸ DLT, 145

⁸⁹ DLT, 320

SONUÇ

Türkler ordu bir millet olması münasebetiyle tarihin ilk dönemlerinden beri askerlikle ilgili temel kavramlar türetmiş ve bunları günümüze kadar geliştirerek devam etmiştir. Bu durumunu İslam öncesi dönemde olduğu gibi Müslüman olduktan sonra da muhafaza ettiğini Divanü Lügâti't-Türk'te verilen bilgilerden açıkça görmekteyiz. Yapmış olduğumuz bu kısa araştırmada Divan'da askerlikle ilgili hemen her kavramı karşılayabilecek bir ya da birkaç kelimeyi görüyor olmamız, Türkçenin yeni kavramları karşılamadaki yeterliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Zaten Kaşgarlı Mahmud da Türkçe'nin hemen her alandaki kavram ihtiyacını karşılayabileceğini göstermek için yola çıkmış ve hazırladığı eserini devrin halifesine sunarak Türk diline olan güvenini açıkça ortaya koymuştur.

Kaşgarlı'nın bu tutumu yani Türkçe'nin yeni ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamadaki yeterliliğini gösterme çabası günümüzde de yol gösterici olmalıdır. Çünkü o dönemde siyasî, teknik, askerî, dinî, felsefî, ahlakî ve buna benzer alanlara ait kavramları karşılayan bir dilin, bugün de benzer ihtiyaçları karşılamadaki kabiliyetini dikkate almalıyız. Belki de Divanü Lügâti't-Türk'ün halâ birinci derece bir kaynak olmasının sebebi bu olsa gerek.

KAYNAKÇA

Doğan, D. Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük, Rehber Yay. Ankara, 1992.

Donuk, Abdulkadir. Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Unvan ve Terimler, TDAV yay. İstanbul, 1988.

Erdoğan, İsmail. "Bazı Felsefî Kavramlara "Divanü Lügâti't-Türk'ten Karşılık Olabilecek Terim Önekleri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17:1 (2012), ss. 15-30.

Erdoğan, İsmail. "Divanü Lügâti't-Türk'te Bulunan Ahlakî Terimler", Geçmişten

Geleceğe Ahlak Sempozyumu, Bartın, 2015, ss. 397-415.

Güneş, Bahadır. "Divanü Lügâti't-Türk'te Askerî Kelime ve Terimler"; Rize Üniversitesi Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Ekim 2008, Rize), Rize Üniversitesi Yayınları, Rize 2008, ss. 676-85.

Kaçalın M. S. "Divanü Lügâti't-Türk", DIA, 9, İstanbul, 1994, s. 446-49.

Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lügâti't-Türk, C. I, çev., Besim Atalay, TDK Yay., Ankara, 1992.

Kaşgarlı Mahmut. Divanü Lügâti't-Türk, haz. A. Bican Ercilasın- Z. Akkoyunlu, TDK yay. Ankara, 2014.

Köprülü, Mehmet Fuat. "Alp", İA, C. 1, İstanbul (MEB Yay.), 1986, ss. 379-80.

Yasin, Yüsüpcan. "Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türklerde Harp", II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, (28-30 Mayıs 2008, Ankara), TDK Yayınları, Ankara 2009, ss. 761-72.